

olup bu duaları ondan öğrenebilenler her istediklerine nâil olurlar. Hızır âb-ı hayâtı bulmuş, bu sudan içmiş ve ölümsüzlüğün sırrına ermiştir. Darda kalan insanların imdadına yetişerek onları sıkıntıdan kurtarır. "Hızır gibi imdada yetişmek", "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez" gibi deyimler bu inançla ilgilidir. Hızır'ın hastalara şifa verdiğine de inanılır. Ayrıca kimya ilmine vâkıftır ve defineler hakkında bilgisi vardır.

Kaynaklarda Hızır'ın denizde, İlyâs'ın karada bunalan kişilerin imdadına yetiştiği ileri sürülürse de vuku bulduğu söylenen olaylarda karada darda kalanların imdadına da hep Hızır'ın yetiştiği görülür, İlyâs'tan pek söz edilmez. Hızır'a "Hidrellez" denilen mayıs ayının altıncı gününde rastlanacağına inanılır. Hızır ile İlyâs her sene bir defa bu günde buluşurlar. Bu gün halk Hızır'ı görmek için genellikle bir yerde toplanır, baharın yeşilliğinde ona rastlayacağına inanır. Onun için bu güne Hidrellez, Hızır'ın görüldüğüne inanılan bu yerlere de "hıdırlık" adı verilir (bk. HİDRELLEZ). Bütün İslâm âleminde olduğu gibi Anadolu'da da hıdırlık ve Hızır adını alan pek çok cami, tekke, ziyaret yeri, türbe, mezarlık, dağ, mesire yeri, akarsu ve köy vardır. Hızır'ın uğradığına inanılan bazı şehir, kale ve cami kapılarına "Hızır kapısı" denilir (Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır*, s. 125; İA, V/1, s. 463-469; Dihhudâ, XII, 607). "Makam" adı verilen bu kutsal yerlerin Hızır veya Hızır-İlyâs'la ilgili, başta Kur'an-ı Kerim'deki kıssanın cereyan ettiğine inanılan yerler olmak üzere kültü meydana getiren çeşitli inanç unsurlarıyla alâkalı bulunduğu görülür. Meselâ Hızır'ın içtiği âb-ı hayâtı temsil eden su kaynakları yahut göller, muhtelif kişilere görüldüğü, onlarla konuştuğu mekânlar veya İlyâs'la bulunduğu mevkiler bu makamları teşkil eder. Buralar saygı ile ve çeşitli usullerle, kurbanlar kesilerek, dualar okunarak ziyaret edilen, dileklerde bulunulan yerlerdir. Bu hususta yapılan incelemeler, bu yerlerin birçoğunun İslâm fetihlerinden önce, müslüman halk inançlarında da Circis (Cercis, Curcis) peygamber diye geçen Saint George'un (Aziz Georgios, Hagios Georgios, Aya Yorgi) makamları olarak takdis edildiğini göstermektedir (Ocak, *TTK Belleten*, LV/214 [1991], s. 661-674).

Hızır'ın müslüman halk inançlarındaki fonksiyonlarının ve bu portresinin, Hristiyanlığın ve özellikle Doğu Hristiyanlığı'nın vazgeçilmez büyüklerinden Aziz Georgios ile olan benzerliği, eskiden beri

hem müslümanların (meselâ bk. Makrîzî, I, 152) hem de müslüman ülkelere seyahat eden Batılılar'ın dikkatini çekmiştir. Bilhassa Batılı seyyahlar ve gözlemcilerin Hızır-İlyâs menkıbelerini dinledikten sonra bunun kendi Saint George'larından başka biri olmadığını ileri sürmeleri (meselâ bk. Busbecq, s. 76-78; Rycout, s. 139; Dernschwam, s. 203), bu iki şahsiyet arasında bazı bölgelerde (meselâ Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu'da) bir özdeşleştirmenin meydana geldiğini göstermektedir. Bunun, adı geçen bölgelerin fethinden sonra buralara yerleşen müslüman halk ile gayri müslim ahali arasında kendiliğinden oluşan bir kültür alış veriş sonucunu gerçekleştirdiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma'*, s. 179, 224, 322; Süleymî, *Tabakât*, s. 31, 34; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 187; İbn Hazm, *el-Faṣl*, II, 301; III, 55-60; IV, 32; V, 37, 129; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 78, 86, 256, 450, 475, 487; Hücvârî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 245, 257; Gazâfî, *İhyâ*, IV, 245, 257, 345; Attâr, *Tezkiretül-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 143, 145, 168, 170, 209, 540-542; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 142; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, I, 144; III, 180, 265, 272, 275, 368; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, II, 232; IV, 337-340; XXVII, 100-103; Kâşânî, *İştlâḥâtü's-süfiyye*, s. 160; Alâüddeve-i Simnânî, *el-'Urve li-ehli'l-halve*, Tahrân 1404, s. 36; Demîrî, *Ḥayâtü'l-hayevân*, Kahire 1305, I, 245, 247; Muhammed Pârsâ, *el-Kelimâtü'l-müte'allika bi'l-Haḍîr ve İlyâs*, DTÇF Ktp., İsmail Saib, I. Kısım, nr. 852; Makrîzî, *el-Hitâṭ*, I, 152; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 428-447; a.mlf., *ez-Zehrû'n-naḍîr fi nebe'i'l-Haḍîr* (*Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-Müniriyye* içinde), Kahire 1343, I/2, s. 195-234; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammedîyye*, İstanbul 1300, s. 76; Şarânî, *Mizânü'l-Hadiriyye* (nşr. Abdurrahman Hasan Mahmûdî), Kahire 1409/1989; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 29; Reşehât Tercümesi, s. 29-30; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s. nşr. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 48, 198; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, I, 862; II, 1125, 1327, 2001; O. G. Busbecq, *Türk Mektupları* (trc. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 76-78; Ali el-Kârî, *Makâle fi beyâni ḥâlil-Haḍîr*, DTÇF Ktp., İsmail Saib, I. Kısım, nr. 5389; Ahîzâde Efendi, *Kıssa-i Mûsâ ve Hızır*, DTÇF Ktp., İsmail Saib, II. Kısım, nr. 1224; Muhyiddin Çelebi, *Divân (Hızırnâme)*, İÜ Ktp., TY, nr. 9495; Niyâzi-i Mîsrî, *Hilye-i Hızıriyye-i Kadime ve Hilye-i Hızıriyye-i Cedide*, Milli Ktp., Fahri Bilge, nr. 503/4-5; Nu'man b. Mustafa, *el-'Adl fi ḥâlil-Haḍîr*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım, nr. 148; Süleyman Nahîfî, *Risâle-i Mükâleme-i Hızır Aleyhisselâm*, DTÇF Ktp., İsmail Saib, I. Kısım, nr. 5198; Kışsatı Mûsâ ve'l-Haḍîr, Süleymaniye Ktp., Şazeli, nr. 151/5; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûḥu'l-beyân*, İstanbul 1306, III, 498, 499, 502; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 332^b, 336^b; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, III, 2; XV, 310-332; XVI, 2-8; XXXIII, 122, 145; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 73; Ahmed Rifat, *Mir'âtü'l-makâsid*, İstanbul 1329, s. 281; Gümüshânevî, *Mecmû'atü'l-ahzâb*, İstanbul 1311, I, 475-

476; *İzâhu'l-meknûn*, I, 372, 560, 591; II, 255, 248, 359; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 32, 37, 74, 89; Rycout, s. 139; H. Dernschwam, *Tagebuch* (nşr. F. Babinger), Leipzig 1923, s. 203; Şeybî, *eş-Şıla*, I, 82, 138, 146; Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985; a.mlf., "XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dinî Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 661-674; Pertev Nâili Boratav, "Hızır (Türklerde)", *İA*, V/1, s. 462-471; Dihhudâ, *Luḡatnâme*, XII, 607.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ EDEBİYAT. Hızır efsanevî kişiliğiyle folklor, tasavvuf, halk inanç ve telakkilerinde geniş yer tutar. Bu durum en geniş çerçevesiyle klasik kültüre de yansımıştır. Tasavvuf ve tekke edebiyatında Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî'den başlayarak hemen bütün mutasavvıf şairler Hızır'ı mürşid-i kâmil olarak yorumlamışlardır. Ahmed Yesevî bir hikmetinde Hızır'la görüştüğünü, onun kendisine yardım edip elinden tuttuğunu, otuz bir yaşında iken kendisine mey (ilâhî aşk) içirdiğini ve vücudundan Azâzîl'i kovduğunu söyler. Yûnus Emre, Hızır'ın İlyâs ile birlikte âb-ı hayât içerek ölümsüzlüğe eriştiğini belirtir ve Hızır'ın sakalık yapacağından söz eder. Onun sunacağı şey ise âb-ı hayât yani ilâhî aşktır. Bu sâliklik motifine başka şairlerde de rastlanır. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'yi "ikinci Hızır, zamanın Hızır'ı, görüş Hızır'ı, gerçek Hızır" gibi ifadelerle tanımlar. Sultan Velâde *İbtidânâme*'sinde babasını Hz. Mûsâ'ya, Şems-i Tebrîzî'yi de Hızır'a benzetir. Hatiboğlu *Bahrü'l-hakâik* adlı eserinde Hızır'ın ledûn ilminde mâhir ve üstat olduğunu, velilere keramet öğrettiğini, üçler, yediler ve kırkların onun ilmiyle velî olduğunu anlatır. Şah İsmâil Hatâî de, "Cebrâil Mûsâ'ya Hızır'a var dedi / Mürşid-i kâmile varmadan olmaz" diyerek aynı görüşü benimser. Niyâzi-i Mîsrî bu hususu, "Ravza-i hadrâyı bilmez Hızır'a yoldaş olmayan" sözleriyle ifade etmiştir. Hızır'ın makamı olan "ravza-i hadrâ", şeriat ve hakikat ilminin birleştiği yer olan "mecmaü'l-bahreyn"dir. Niyâzi-i Mîsrî'ye göre hakikate ulaşmak isteyen kişi Hz. Mûsâ gibi Hızır'a gemisini deldirmeli, eski duvarı yıkılmaktan kurtarmalı ve çocuğu öldürmelidir.

Divan şiirinde, kavuşamadığı sevgiliyle Hızır'ın yüce kişiliği arasında ilgi kuran şairlerin onu genellikle zulmet ve âb-ı hayât münasebetiyle anarak istiare, telmih ve tevriyelere konu ettikleri görülür. Hızır'ın Şebçerâğ ile zulûmâta gidişi, İlyâs

ve İskender'le birlikte âb-ı hayâtı araması, bir çeşme başında yemek için çıkardığı pişmiş balığın canlanması üzerine bu çeşmenin âb-ı hayât olduğunu anlaması, İlyâs ile birlikte bu sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşması gibi motifler sık sık rastlanan telmih konularındandır. Hızır'ın insanlara yardım etmesi, denizde darda kalanların imdadına yetişmesi, yeşil elbisesini ve makamını kimsenin görmemesi, boğulanları karaya çıkarıp cenaze namazlarını kılması, İsâ peygamber gibi ebedî hayata kavuşmuş olması gibi inanç ve telakkiler şairin hasretini çektiği, fakat bir türlü iltifatını göremediği sevgiliyi hatırlatan özellikleridir. Bundan dolayı divan edebiyatında övülen kişi (memdûh) ve sevgili çok defa Hızır'a benzetilmiştir, hatıta bazan ondan üstün gösterilmiştir. Lutfu, yüzü (Hızır-likâ), dirayeti ve ayağının bereketiyle (Hızır-kadem) Hızır'ı hatırlatan memdûh, gam ve melâl denizindeki âşığın imdadına yeşil sancılı Hızır gibi yetişir.

Divan edebiyatında Hızır sevgili etrafında söz konusu edilirken kelime "yeşillik, tazelik; siyaha yakın mavimsi renk" anlamından hareketle çok geniş hayalî unsurlarla bezenerek kullanılmıştır. Ayva tüyleri bu sebeple renk bakımından Hızır'a benzetilmiş, kelime tevriyeli kullanılarak Hızır kıssasıyla ilgili hususlara işaret edilmiştir. Dudağın üstündeki taze ayva tüyleri, Hızır eliyle çeşmesâr üstüne yazılmış mısra veya Kevser sûresi olarak düşünülür. Dudak âb-ı hayât olunca etrafındaki ayva tüyleri Hızır, ayva tüylerinin dudak etrafında belirmesi de Hızır'ın âb-ı hayât üstüne gelmesi şeklinde tasavvur edilir. Sevgilinin al yanağı üstündeki ayva tüyleri, Hızır'ın yolunun bir gül bahçesine uğraması şeklinde yorumlanır. Göz yaşı denizinde boğulmak üzere olan âşık bazan "Hızır-hat" diye adlandırılan sevgiliyi imdadına çağırır.

Sevgilinin kendisi, dudakları veya yanakları âb-ı hayât, âşık ise onu arayan Hızır'dır. Âşığın gönül de seyahat etmiş olan Hızır gibi düşünülür. Gönül Hızır'ı, ten zulmetinde âb-ı hayâtı bularak "Nefsini bilen rabbini bilir" sırrına erer. Sevgilinin yüzü suya, üzerindeki saçları su üstüne seccadesini salıp gezen Hızır'a benzetilir. Âşık sevgilinin dudaklarının Hızır'ı ile yoldaş olarak mecma'ül-bahreyni dolastığını, fenâ tozundan, havâdis dalgalarından aman bulduğunu söyler.

Kendini "mâna ve söz Hızır'ı" olarak nitelleyen şair, âb-ı hayâtı benzeyen eserleriyle Hızır gibi ölümsüz olacağına inanır. Nitekim Hızır'ın yürüdüğü yerlerde yeşil

otlar bittiği gibi kalemin de arkasında harfler ve yazılar serpilir. Mürekkebe batırılarak ıslanan kalem, zulümâta gidip gelerek âb-ı hayâtı bulan ve onu içen Hızır gibidir. Sancak ve tuğlar da Hızır gibi yeşillere bürünüp erenlerin himmetiyle askerlere rehberlik eder. Allah, gam denizine batanları kurtarmak için her yerde Hızır gibi yeşillikler, bağlar, bahçeler yaratmıştır. Gonca, yeşilliği ve gizliliği yönünden elinde âb-ı hayât kadehi tutan Hızır'a benzetilir. Sevgilinin boyunu ve vahdeti temsil eden servi de yeşilliği, yüksekliği ve uzunluğu bakımından Hızır gibi uzun ömürlü olarak tasavvur edilir, ayağının bastığı yerlerin yeşil olması dolayısıyla da Hızır-ı sâni olarak düşünülür.

Hızır *İskendernâme*, *Battalnâme*, *Dânişmendnâme*, *Dede Korkut Kitabı*, *Saltuknâme*, *Manas Destanı*, *Alpamış Destanı*, *Köroğlu Destanı*, *Derdinok ile Zülüfiyâh*, *Âşık Garip*, *Kerem ile Aslı*, *Tâhir ile Zühre* gibi eserlerden başlayarak hemen bütün halk hikâyeleri, masal, efsane, menkıbe ve şiirlerde söz konusu edilmiştir. Bu eserlerde genellikle boz atlı, yeşil elbiseli (bazan beyaz), yüzü açık veya nikablı, yeşil mızrak veya kancılı, istediği kılığa girebilen bir kişi olarak tasavvur edilen Hızır darda kalanlara yardım eden, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandıran, bolluk ve bereket başışlayan, müslüman askerlere yardım için savaşlara katılan bir şahıs olarak tanıtılır. Hızır halk şiirinde âşıklara, hikâye kahramanlarına aşk bâdesi sunmakta veya tükürüğünden ağzına sürünce âşık deyiş söylemeye başlamaktadır. Ninnilerde Hızır'ın taş bebeğe can vermesi, yola giden çocuğun elinden tutması, eşğine (kapisına) gelmesi ve uğur getirmesi gibi temenniler yer alır. Bilmecelerde de Hızır'ın kılıç salması, bir değnekle dağları oynatması anlatılır. Bu inanışlara bağlı olarak halk dilinde "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez"; "Her vaktini hazır (her geceyi Kadir), her geleni Hızır bil"; "Hızır gibi yetişmek, Hızır uğramak, Hızır'ın eli değmek" gibi atasözleri ve deyimler ortaya çıkmıştır.

Türk edebiyatında Hızır'ın Hz. Mûsâ ile görüşmesini ele alan müstakil eserler yazılmıştır. Nevî'nin *Terceme-i Kısas-i Hızır ve Mûsâ'sı*, Şemseddin Sivâsî'nin *Kısas-i Mûsâ ve Hızır'ı*, Ahîzâde'nin *Kısas-i Mûsâ ve Hızır'ı*, Niyâzî-i Mîsrî'nin *Risâle-i Hızıryye-i Kadîme* ve *Risâle-i Hızıryye-i Cedîde* adlı risâleleri bunlara örnek verilebilir. Niyâzî-i Mîsrî bu konuyu ayrıca *Mevâ'idü'l-irfân* adlı eserinde de ele almıştır. XV. yüzyıl şairlerinden Eğri-

dirli Muhyiddin Çelebi, Hızır'ın kendisini nasıl terbiye ve irşad ettiğini anlatan *Hızırnâme* adlı bir eser kaleme almıştır. Süleyman Nahîfî de Hızır'ın kendisini sık sık ziyaret ettiğini ve birçok tasavvufî meseleyi ona sorarak öğrendiğini belirterek Hızır'ın cevaplarından oluşan *Risâle-i Mûkâleme-i Hızır aleyhisselâm* adlı bir eser meydana getirmiştir. *Hızıryye* veya *Risâle-i Tasavvuf* adlarıyla da anılan eser Nahîfî'nin diğer eserleriyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1864).

Edebiyatın yenileşme döneminde klasiğe özelliklerini kaybeden Hızır sadece deyimlerdeki varlığı ile edebî eserlerde yer almıştır. Bunun dışında Sezai Karakoç'un *Hızır ile Kırk Saat* (İstanbul 1967) adlı şiir kitabı, Hızır'ın dinî ve efsanevî özelliklerini alegorik olarak ve yeni bir anlayışla yansıtan, bazı bölümlerinde Hızır'ın konuşturulduğu dikkate değer bir eserdir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ahmedî-Yesevî: *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1983, s. 82; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Divân-ı Kebîr* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1957, I, 92, 352; IV, 144, 392; V, 178; Sultan Veled, *İbtidânâme* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara 1974, s. 383; Yahyâ Bey, *Divan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977, s. 44, 46, 73, 76, 240, 339; Nevî, *Divan* (haz. Mertol Tulum – Ali Tanyeri), İstanbul 1977, s. 352; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 35, 162, 170, 179, 184, 223; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 26, 27, 73, 77, 241, 242, 249; Altan Gökalp, "Hızır, İlyas, Hidrellez: Les maîtres du temps, le temps des hommes", *Quand le crible était dans la paille (Hommage à Pertev Nâili Boratav)*, Paris 1978, s. 211-231; Âmil Çelebioğlu, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul 1979, s. 74, 320; a.mlf., *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul 1982, s. 78, 79, 113, 171, 273; a.mlf., "Âb-ı Hayât (Edebiyat)", *İLA*, I, 3-4; Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Öveyslik*, İstanbul 1982, s. 94; a.mlf., *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlili)*, Ankara 1987, s. 65, 66, 127, 137, 250, 260, 265, 331, 366, 400, 485, 486, 487, 488, 520; İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân*, İstanbul 1983, s. 57; M. Nejat Sefercioğlu, *Nevî Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1990; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı: İnceleme*, Ankara 1990, I, 117-118; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 248-249; İsmail Hakkı [İzmirli], "Suâl-Cevâb", *SR*, sy. 284 (1329), s. 376-378; Mehmet Aydın, "Türkler'de Hızır İnancı", *Sâ ilâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Konya 1987, s. 51-77; Hüseyin Ayan, "Hızır-nâme ve Muhiddin Dolu", *JTS*, XIV (1990), s. 33-41; İrfan Omar, "Khidr in the Islamic Tradition", *MW*, LXXXIII/3-4 (1993), s. 279-294; Emel Esin, "Hızır", *TA*, XIX, 215-216; Pertev Nâili Boratav, "Hızır (Türkler'de)", *İA*, V/1, s. 462-471; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, XII, 607.

